

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

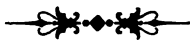
А. БЕЛИЋ

уз

СТАЛНУ САРАДЊУ

г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у
Љубљани, К. НИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у
Београду, М. РЕШЕТАРА, б. проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив.
у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив.
у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Београду, ФР. ИЛЕШИЋА,
проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани и Х. БАРИЋА,
проф. Унив. у Београду

КЊИГА VIII

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА
КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
БЕОГРАД, 1928—1929

3. Jedna konstrukcija sa „moći“ i „morati“

Iznosim ovde jednu konstrukciju. Nova je, ali i ona stavlja glagol „morati“ u vezu sa osnovom glagola „moći“.

Kako sam do nje došao?

U svojoj raspravi: o „moći“ i „morati“ na slovenačkom jeziku (JF V. p, 168) ja sam spomenuo da stari slovenački pisac Krempelj češće piše „primarjati“, kao što se i govori u severoistočnim slovenačkim krajevima odakle je Krempelj bio, te sam dodao: „Odakle je“ j?“

Ta moja primedba prividno nije bila u pravoj vezi sa mojim drugim izvođenjima one moje rasprave. Što sam ja faktički o njoj mislio, bilo je: „primarjati“ je od „*primoriti“, kao što je slov. „prigovarjati“ (ns.: prigovarati) od „prigovoriti“ ili „nagovarjati“ od „nagovoriti“; nije li baš to „j“ imperfektivnika „primarjati“ znak da je jezik ka „primarjati“ došao preko *primariti, dakle preko jednog glagola 4 vrste (sa perfektivnim značenjem), kojeg je međutim danas nestalo?

I sad se vraćam toj misli.

Od „moći“ imamo više kompozita; kod Pleteršnika, Slovensko-nemški slovar, nalazim: domoči se; „nemoči“: iznemoči, onemoči, obnemoči, prenemoči; zanemoči; omoči; pomoči (pripomoči), premoči, zamoči, zmoči — domagati se, iznemagati, onemagati, obnemagati, prenemagati... omagati, pomagati, premagati, zmagati (omagovati, premagovati, zmagovati).

Ne obazirući se na refleksivum „domoči se“ možemo ostala komposita deliti u 2 grupe, u takve, kojih radnja ostaje u subjektu i koji znače moć odnosno nemoć subjekta, i takve, kojih radnja prelazi na objekt: pomoći komu; omoči koga, premoči koga, smoči koga (= savladati koga¹) — a „premoči“, „smoči“ može značiti i: imati novčana sredstva.

Kompozite *primoči nema danas. Nije li je nekada bilo?

Mesto suponirane kompozite „primoči“ uzimljem zasada kompozitu „premoči“, i to u značenju: savladati koga ili što.

Sub „premoči“ navodi Pleteršnik particip „premoren“, besiegt (iz Dalmatina, 16 stoleće, i iz Kastelca, kraj. 17 stoljeća) uz „premožen“ iz jednog starog rečnika.

¹) Cfr.: byti: zabyti nešto; — znebiti dete: kod Broz-lvekovića, koji upućuje na *izbiti* (biti, ne bytil), ali držim da je tu ipak kontaminacija obeju osnova: isp. slovenački: iznebiti se.

Ta mi je forma sa „r“ polazna tačka za dalji put.

Particip „premoren“ je već zbog svoga „r“ izgubio svaki oslonac u 1 vrsti; u njoj ima: pleten, pređen, grizen, tepen, rečen, strižen itd. itd., ali nijednog glagola kojemu bi particip bio na: -ren. Jednako usamljen, rekao bih, u vazduhu bio bi particip od suponiranog glagola: *primoći : *primoren*.

Naravno da se taj osamljenik brzo snašao u društvu „drugova“ iz jedne druge kategorije, sličnih mu po spoljašnosti, naime u društvu participa kao što su (slovenački): pregovorjen (hs. pregovoren), nagovorjen, ogovorjen, umorjen... razjarjen, prevarjen (oboren), te je po njihovoj analogiji sebi stvorio i infinitiv **primoriti*, kaošto su infinitivi: pregovoriti, nagovoriti, ogovoriti, umoriti, razjariti, prevariti (oboriti)...¹⁾

Glagol se je od svojeg simpleksa već zato lakše otepio, jer se i po značenju bio već odvojio od „moći“, prešavši u značenje: savladati, pobediti, dakle baš *primorati* koga k čemu. Na drugoj strani mogao ga je svojim srodnim značenjem vući glagol „prigovoriti“, što slovenački znači: durch Zureden einen dazubringen, ihm einreden, ihn bewegen, i glagol „pregovoriti“, „nagovoriti“...²⁾

Imamo posla sa neke vrsti *kauzativnim* glagolom, a baš u 4 glagolskoj vrsti imamo kuzativa kao: buditi = činiti da ko ili što bdi; — cveliti = činiti da ko cvili; gojiti = činiti da ko živi; gubiti činiti, da što pogiba; moriti = činiti, da ko mre -- i prema tome bilo bi naravno u 4 vrsti: **primoriti** = *učiniti da ko može...*

Tako bismo eto imali glagol: **primoriti*. Bio bi to perfektivnik. Taj perfektivnik dobio je onda svoj imperfektivnik, severoistočno slovenački: *primarjati*, kao što imamo uz: pregovoriti, prigovoriti itd. imali pregovarjati, prigovarjati...

Perfektivnika : **primoriti* je kasnije nestalo ; imao je takvo značenje da je u tom značenju imperfektivnost po prirodi stvari nadvladala, te je ostalo „primarjati“, a izgubilo se : **primoriti*, za koje

1) Kompozite od „moći“, perfektivne, uopće su se kod Slovenaca jako gubile, te su mesto njih stupila prvotna imperfektiva, ali kao perfektiva, na pr.: premagati. I nemački uticaj bio je kod njih jak.

2) Kako su ti pojmovi glagolâ: primarjati, prigovarjati, nagovarjati... psihički blizu, vidi se iz ovog slučaja: God. 1927 pitao sam pismeno svoga bližeg zemljaka učitelja g. Fr. Jaušovca, kako se upotrebljava u našem kraju „primarjati“; g. Jaušovec odgovorio mi je medju drugim ovom rečenicom: „Tak dugo ga je primarjala pa nagovarjala, ka ga je nazadnje prisilila“ (Tako dugo ga je primoravao i nagovarao, da ga je konačno prisililo).

je mogao biti upotrebljavan i glagol: prisiliti. Paralelan razvoj vidimo u odnošaju između „prigovoriti“ i prigovarjati: „prigovoriti“ u značenju durch Zureden dazubringen danas nije živo, a „prigovarjati“ jest.

Sa „primoriti“, valjda već pre njega, nestala je i prvotna forma glagola: *premoči. Eto, zašto nemamo kompozite *primoči! Istisnulo ga je, regbi, vlastito, u neku ruku nezakonito dete.

Ali imamo u hrvatskosrpskim i slovenačkim krajevima ipak perfektivnik, i to „primorati“. Samo po sebi to ne smeta; što u jednim govorima nestaje, to može u drugima ostati. To su psihološki „slučajevi“, kojima u njihovu nastajanju ponekad pomažu glasoslovne pojave. Ali iznenađuje u „primorati“ forma! To je glagol 5 vrste; nema „a“ mesto „o“, što je ipak obično kod prelaza iz 4 vrste u petu (roditi: rađati, pohoditi: pohađati...) — ima, istina, i: „otvorati“ mesto „otvarati“, „uklonjati“ mesto „uklanjati“, cfr. i „hodati“ uz „hoditi“, „nosati“ uz „nositi“, „vozati“ uz „voziti“, „voditi“ uz „voditi“ — a i *perfektivn k* je, što je isključeno kod redovnog prelaza glagola iz 4 u 5 vrstu, dakle i kod prelaza glagola *primoriti* u *primorati*.¹⁾ Izvodeći glagol *primorati* od suponiranog **primoriti*, morali bismo zato misliti da je *primorati*, prvotno imperfektivan, postao perfektivan istom sekundarno, kao što je „plačati“ kod Slovenaca sekundarno postalo perfektivno: kad je „platiti“ nestalo, „plačati“ je preuzelo njegovu funkciju, te je kraj sebe dobilo imperfektivno „plačevati“; jednako bismo zaključivali: kad je **primoriti* nestalo, „primorati“ je preuzelo njegovu funkciju, te kraj sebe dobilo imperfektivno „primoravati“.

Ali smeta kod izvodjena glagola *primorati* od **primoriti*, koliko se tu misli na Slovence, tvrdo „r“. Da je tvrdo „r“ u hrvatskosrpskim krajevima, gde imamo i: prigovarati, umarati,..., to bi bilo razumljivo; ali je forma sa tvrdim „r“ i kod zapadnijih Slovenaca (Pleteršnik i „jugoistočna Štajerska“, dakle kraj Sutle), gde se govori: prigovarjati... To bismo mogli tumačiti na ovaj način: slovenačko *primorati* nije autohtono nego je ka Slovencima došlo iz bližnjih hrvatskih krajeva — pravac nešto drukčiji od onoga na koji je kod širenja glagola *morati* mislio g. Grubor. Prema tome bismo morali misliti da je *impf.* „*primorati“ nastalo negde u zapadnohrvatskim i istočno-slovenačkim krajevima.

Mogli bismo *primorati* kao perfektivno i drukčije protumačiti — naime ovako: iz **primoriti* je nastao glagol 5 vrste (možda najpre

¹⁾ Te poteškoće nema za one koji u *primorati* vide običan kompozitum iz *pri* - i *morati*.

infinitif) tako „anorganski“ kao što je iz *povedeti* nastalo *povedati* (slovenački = reći: perfektivno!), mesto **gledeti*: *gledati* (Miklosich Gr. IV 282); možda bismo mogli navesti i *imati* iměti...¹⁾

Paralelizam sa *povedati* nameće mi se i zato što imamo i kod njega prelaz od *vedeti*, kojega radnja ostaje u subjektu, k *povedati*, kojim se „vėděnje“ prenosi na drugoga. Kod „primorati“ prelazi na drugoga **moženje*, moć...

Tako bismo sad imali:

I **primoriti*: *primorati* (ili prvotno impf. ili prema *povedati*, *gledati*, *imati*...) — *primoravati*.

II u severoistočnim slovenačkim dijalektima: **primoriti*: *primarjati* (prema Miklošiću kod Pleteršnika ima kajkavskohrvatski Habdelić primarati).²⁾

A sad moram da učinim jedan opasan korak, *korak od „primorati“ na „morati“*. Evo ga: iz *primorati* stvorio se novi simpleks, naime: *morati*... jer su bili pored „*pridelati*“: „*delati*“, „*pribiti*“ (*pribyti*): „*biti*“ (*byti*)....

Taj je novi simpleks najpre još imao značenje kompozite (naravno, u čisto imperfektivnom vidu), dakle: *müssigen*, *nötigen*, *zwingen*. To značenje glagola „*morati*“ faktički navodi još Pleteršnik, i to ne samo po manje pouzdanom Cigaletu, nego i po Janežiču i po podacima o jeziku Ljubljane i okoline i po Jurčiču: *Kdo me more morati? wer kann mich zwingen? Morate mi nositi rdečo vrv.*

Značenje „*müssen*“ bilo bi dakle kod glagola *morati* istom sekundarno; primarno bi bilo: *müssigen*, *zwingen*.

Pravac razvoja *čini* se tu baš protivan pravcu: *nećeš* i *nećaš* (Grubor, op. cit., 156): *Sam nećeš pa i mene nećaš*, — ali držim da između *primorati* — *morati*: *nehteti* — *nećati* već i prema značenju nema paralelizma.³⁾

Ima li drugih primera za takvo stvaranje sekundarnih simpleksa od kompozita?

¹⁾ Bolji poznavalac akcenatskih odnošaja uzimao bi u dilemi: „**primoriti* — *primorati* (impf.)“ i „**primoriti* — *primorati* (kao: *povedati*)“ i akcent. Hs.: *primórati*, *primôrâm* kao: *vózati*, *vôzâm*...

²⁾ Da je tamo (kod severoistočnih Slovenaca i susednih hrvatskih kajkavaca) došlo do forme sa *-a-*, slaže se sa formama imperfektivnih glagola sa *-a-*, običnim i kod glagola koji u drugim govorima nemaju *-a-*, na pr.: *podkovati* — *podkavati*; *pokopati* — *pokapati*; *naročiti* — *naračati*; *pozvoniti* — *pozvanjati*....

³⁾ Svakako g. Grubor (l.c.) uzimlje obrnuti pravac kad kaže da je u slov. od neprel. *môreš* mogao najpre nastati prel. *moraš* = *primoravaš* (sam *môreš* ter in [tudi!] mene *môraš*).

Svakako ima primera u kojima krivo shvaćanje složenina, daje nove simplekse: poljski *badac* iz *ob-adać* preko *o-badać*; *baczyć* iz *ob-aczyć* preko *o-baczyć*; dial. *bagnić się* iz *ob-agnić się* (Berneker); — biknuti iz ob-yknuti (Mikl., Gram. IV. 295). Kako može simpleks zbog kompozite dobiti sasvim drugo, protivno značenje, pokazuje glagol *łąčiti* (= *družiti*), koje je preko *rozłąčiti* dobio značenje *razdruživati*, *odvajati*...

Mojoj teoriji idu u prilog dva fakta; prvo fakt da glagola *morati* nema tamo, gde nema glagola „*primorati*“ (kod severoistočnih Slovenaca), drugo fakt da ide *formalno* tumačenje uporedno sa *semaziološkim*...

Moje razlaganje ima jedan momenat zajednički sa razlaganjem g. prof. Đura Grubora (JF V 156) koji misli da je glagol „*morem*“ zbog „*berem*“, *perem* itd. prema njihovu participu „*bral*, *pral*“ dobio formu „*moral*“ i „*morati*“, dakle, prešao u 5 vrstu; zajedničko nam je naime to što jedan i drugi operiramo sa analoškim prelazom glagola iz jedne vrsti u drugu. I g. Musić misli na neku analogiju („*Rad*“ knj. 227,8: *Imamo inu moremo*).

Znam da je to što sam napisao samo jedna konstrukcija...¹⁾
Znam dobro gde ima gradnja pukotine i slaba spojiva...

Možda će pak ko drugi iz te konstrukcije naći put — u jednu hipotezu. Trebaće svakako još više geografije, a i istorije reči „*morati*“.

12 jan. 1930.

Fr. Ilesić

¹⁾ Polazna temeljna tačka bilo mi je ono „*I*“ u „*primarjati*“. Neko bi mi mogao reći: to „*I*“ je došlo po analogiji „*nagovarjati*“, te ne treba misliti uopće na — *iti*.